

VARGA RÓBERT*

Kémek és kémgyanús személyek Ung vármegye hadműveleti területén 1914–1915 között**

Rezümé. Ung vármegye (mai Kárpátalja egyik volt vármegyéje) első világháborús történetének egy fehér foltja a rendvédelmi szervek harca az ellenséges kémekkel, a helyi viszonyok közepette, a világháború első két évében. A háború kitérésével fontos szerep hárult a kémekre. A szembenálló felek igyekeztek minél több információt szerezni egymás ellen politikai és katonai téren kémek segítségével. Az Osztrák–Magyar Monarchiában a kémek elleni harc a csendőrségre és a városi rendőrségre hárult. Feladatuk volt, hogy a besúgóhálózatuk segítségével minden gyanús, felforgató személyt, aki veszélyezteti az államhatalmat, letartóztatásuk. Tanulmányomban, levéltári források és a korabeli sajtó segítségével, betekintést nyerhetünk, hogy Ung vármegye területén 1914–1915 között milyen eljárások indultak kémek, illetve kémgyanús személyek ellen, valamint, hogy a hatóságok részéről milyen túlkapások történtek.

Резюме. В історії колишнього Ужанського комітату білою плямою залишається боротьба правоохоронних органів проти ворожих шпигунів у перші два роки Першої світової війни. З початком війни розвідка почала відігравати важливу роль. Противники намагалися отримати якомога більше політичної і військової інформації один про одного, використовуючи секретних агентів. Боротьба проти шпигунів в Австро-Угорській імперії була задачею жандармерії і міської поліції. Їхнім завданням було, використовуючи мережу інформаторів, заарештовувати будь-яких підозрюваних, непевних осіб, що могли б загрожувати державній владі. Публікація, в якій використано архівні джерела та матеріали тогочасної преси, дає можливість читачам отримати уявлення про боротьбу зі шпигунами у 1914-1915 рр.

Abstract. The fight between the law enforcement agencies and hostile spies causes a large white patch in the history of the Ung County in the first years (1914-1915) of the First World War. Spies played important roles during the outbreak of the war. Using secret agents, the opposing sides tried to gain more information against each other on political and military fields. In the Austro-Hungarian Monarchy, the gendarmerie and the municipal police had to deal with the fight against spies. With the help of their informer network, their task was to arrest every suspicious and subversive person who threatened the state power. The study is based on archival sources and contemporary press, which can help to gain insight into the procedures against spies and spy suspects and into the abuses committed by the authorities between 1914 and 1915 on the territory of Ung County.

Az első világháború kitérésének centenáriumi megemlékezései során számos nagyszerű munka született, amely az emberiség egyik legszörnyűbb háborújának az eseménysorozatát mutatja be. Ezekben a történeti munkákban legtöbbször

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola V. évfolyamos történelem szakos hallgatója. * Студент 5-го курсу Кафедри історії та суспільних дисциплін Закарпатського угорського інституту ім. Ференц Ракоці II. * Currently doing an SSc degree at the Department of History and Social Science at Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute.

** A tanulmány szakmai lektora Szamborovszkyné dr. Nagy Ibolya főiskolai docens volt / Рецензентом наукової статті була канд. іст. наук, доцент Ібоя Самборовски-Нодь (PhD) / The study was revised by dr. Ibolya Szamborovszkyné Nagy (PhD), Associate Professor at Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute.

diplomáciáról, harci cselekményekről, katonai veszteségekről, valamint az általuk felvonultatott haditechnikákról esik szó. Azonban az első világháborúban nyilvánult meg az, hogy milyen fontos szerepe is lehet a felderítőknak, kémeknek, akik tájékozottak az ellenséges ország adott régiójának – ami a későbbiekben hadműveleti terület is lehet – területi, társadalmi és vallási viszonyaiban. Ung vármegye (a mai Kárpátalját alkotó egykori magyar vármegye) első világháborús történetének egyik fehér foltja a csendőrség harca az ellenséges kémekkel, helyi viszonyok közepette, a világháború első két évében. Ezt a „harcot” érdekessé tette a vármegye színes etnikai összetétele.

I. Bevezetés

1.1. Célok, módszerek, források

A kutatás elsődleges célja megismerni a csendőrség szervezetét háborús körülmények között, illetve hogy milyen volt a kapcsolata a hadsereggel, annak szervezeti egységeivel. Fontos célnak tartjuk továbbá, hogy betekintést nyerjünk a csendőrség munkájába a kémek, kémgyanús személyek ügyében történt intézkedések rendszerébe, a lakossági bejelentések értékelésébe.

A tanulmány első részében, a korszak eseménytörténeti áttekintése olvasható, amely a megfelelő szakirodalom összegyűjtése után került megírásra. Ez a rész foglalkozik azokkal a diplomáciai és politikai eseményekkel, amelyek elvezettek az első világháború kitöréséig. A munka második része kizárólag levéltári forrásokra épül. Ennek az az oka, hogy magával a témával nem foglalkozott idáig senki, így a megfelelő szakirodalom hiánya miatt a levéltári forrásokban szereplő adatokra kellett támaszkodni. A levéltári kutatás során igyekeztem minden Ung vármegyére vonatkozó 1914–1915 közötti forrást felkutatni. A korabeli források összegyűjtését követően pedig megkezdődött azok kategorizálása tartalmuk szerint. Ezután került sor a munka második részének a megírására, ahol több alponton keresztül nyerhetünk betekintést a kémek és kémgyanús személyek elleni harcba.

1.2. A téma diplomáciai háttere

Európát a XIX. század végén és a XX. század elején igen feszült politikai, katonai, diplomáciai viszonyok jellemezték, ami miatt a nagyhatalmak folyamatos fegyverkezésbe fogtak.¹ A Balkán 1908–1914 között Európa lőporos hordójának számított diplomáciai és katonai téren egyaránt. Az Osztrák–Magyar Monarchia a Poroszországtól elszenvedett vereségének következtében fokozatosan politikailag és gazdaságilag a balkáni régió felé fordult. Mindent megtett annak érdekében, hogy a terület gazdasági, diplomáciai és harcászati szempontok alapján az ő befolyási övezetévé váljon. Ennek bizonyítéka volt az is, hogy a berlini kongresszus

¹ DIÓSZEGI István (2001). *Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája 1867–1918*. Vince Kiadó, Budapest, 140–142. o.

határozata értelmében 1908-ban annektálta Bosznia-Hercegovina területét.² Ez az esemény kiváltotta a szomszédos Szerb Királyság nemtetszését, és tovább mélyítette a két ország közti politikai szakadékot. Azonban nem Bosznia-Hercegovina volt a kiváltó oka a kapcsolatok fokozatos romlásának. Szerbiában 1903. június 11-én dinasztia váltásra került sor, és az Obrenović dinasztiának a helyét a Karadordević-ek (I. Péter 1903–1928) vették át. Az új uralkodó dinasztia szakított az elődök politikai irányvonalával, a Monarchiában pedig nem szövetségest és baráti országot látott, hanem a Nagy-Szerbia útjába álló ellenséget. Az új uralkodó, I. Péter Oroszországban látta legfőbb politikai szövetségését. Tovább nehezítette a helyzetet a Balkánon kitört oszmánellenes háború, melynek következtében teljesen felborult a status quo a régióban. Fontos eredménye lett a háborúnak, hogy Oroszország is megjelent a Balkánon, és egyre erősebb pozíciót tudott szerezni magának, aminek következtében csökkent a Monarchia mozgásterét. A balkáni háborúk után megjelent az Osztrák–Magyar Monarchia déli szomszédságában az egyre erősebb és agresszívabb Szerb Királyság, amely fenyegette Bosznia-Hercegovinát, valamint az ország déli, szerbek lakta területek békéjét és biztonságát.³

Az Osztrák–Magyar Monarchia helyzetét geopolitikai és diplomáciai nehézségek mellett 1913. május 25-én katonai botrány is nehezítette. A botrány főhőse Alfred Redl volt, aki a Monarchia ezredese, a VIII. hadtest vezérkari tisztje, a hírszerzés (Nyilvántartó Iroda) helyettese volt. Redl Galíciából származó rutén nemzetiségű katonatiszt. Pályafutása gyorsan ívelt fölfelé, mivel tehetséges, kötelességtudó és ravasz ember hírében állt. Karrierje csúcsát jelentette, amikor 1911-ben Franz Conrad von Hötzendorf kinevezte a VIII. hadtest vezérkari tisztjének és a hírszerzés iroda helyettesének.⁴ Ezután az orosz titkosszolgálat folyamatos megfigyelés alatt tartotta galíciai kötődése miatt. Hosszas megfigyelés után kiderült, hogy Redl ezredesnek homoszexuális hajlama volt. Ezt követően az Ochrana⁵ válaszként elé állította az ezredet: vagy átadja a Monarchia haderejére vonatkozó iratokat, ami a birtokában van, és ami átmegegy a kezén, vagy pedig nyilvánosságra hozzák, hogy szexuálisan saját neméhez vonzódik. A botrány elkerülése és katonai körökben történő megaláztatástól való félelmében beleegyezett, hogy kémkedni fog Oroszországnak, amelyet 1900–1913 között meg is tett. Bukásához nagyban hozzájárult az általa működtetett kémelhárítás és besúgóhálózat. A Monarchia területén minden állami szolgáltatói szférában (posta, vasút, telefon) kiterjedt kémhálózat működött, és napi szinten jelentéseket kellett tenniük a Nyilvántartó Iroda számára. A gyanú Redl ezredes személyét illetően legelőször akkor merült fel, amikor kiderült, hogy folyamatos levelezésben áll egy *Eydtkuhnendban* élő egyénnel. Ez azért volt gyanús, mivel

² CLARK, Christopher (2015). *Alvajárók. Hogyan menetelt Európa 1914-ben a háború felé.* Park Könyvkiadó. Budapest, 94–95. o.

³ BOIA, Lucian (2015). *Vesztesek és győztesek. Az első világháború újraértelmezése.* Csere Kiadó. Budapest, 30–49. o.

⁴ DOBAI Péter (1985). *A birodalom ezredese.* Magvető Kiadó. Budapest, 2–85. o.

⁵ OHRANA, oroszul охрана=Отделение по охранению общественной безопасности и порядка, ami magyarul annyit tesz, mint Közbiztonsági és Közrendvédelmi Részleg

a korszakban ez a város számított a kémek „fővárosának”. A folyamatos megfigyeléseknek köszönhetően bizonyítást nyert, hogy Alfred Redl orosz ügynök minden fontos katonai adatot (mozgósítás tervezete háború esetén, csapatok állomásozásának adatai, kik a csapatok parancsnokai, vezérkari újítások) átadott az Ohranának. Amikor az ezredes megtudta, hogy lebukott, 1913. május 25-én a szégyen elől inkább az öngyilkosságba menekült. Az öngyilkosságával kapcsolatban egy másik szöbeszéd is járta a Monarchia területén, miszerint maga Conrad von Hötzendorf javasolta Redlnek, hogy a nyilvános megaláztatást elkerülvén pisztollyal vessen véget életének.⁶ Ez a súlyos belügyi válság arra kényszerítette a Monarchiát, hogy megszigorítsa a kémelhárítást, és alaposabban ellenőrizhesse az államapparátusban dolgozókat, valamint a katonai attasékat.

A Monarchiában a kémelhárításnak külön szervezete volt, amit Nyilvántartó Irodának hívtak (Evidenzbureau). A hivatal katonai hírszerzéssel, illetve belső elhárítással egyaránt foglalkozott. Az iroda munkáját nehezítették a több esetben fellépő pénzügyi gondok, illetve az állományban tapasztalható személyhiány. Jól példázta ezt, hogy míg a Monarchiában évi szinten csak kétezer koronát költöttek az oroszországi kémhálózatuk fenntartására és kiterjesztésére, addig velük szemben a cár évi szinten kétmillió koronát áldozott ugyanezre a célra. A Nagy Háborút megelőző években a nagyhatalmak közül (Németország, Franciaország, Nagy Britannia, Olaszország, Oroszország) a Monarchia rendelkezett a legrosszabban kiépített kémhálózattal. A Monarchia vezérkara nagyobb figyelmet fordított szárazföldi haderejére, annak a fejlesztésére és állományának bővítésére. A Nyilvántartó Iroda vezetését 1914–1919 között Oskar von Haranilovic-Cvetassin látta el.

A katonai hírszerzés alapját a Monarchia külképviselői végezték, innen küldték az adott országra vonatkozó információkat. Amikor a kémek átadták a diplomatáknak a megszerzett információkat, rögtön továbbították azt a legközelebbi osztrák katonai körzet parancsnokának. Az ország belső területén történő minél hatékonyabb kémelhárítás érdekében a Nyilvántartó Iroda szorosan együttműködött az ország hivatalnoki és adminisztrációs egységeivel. Olyan hivatalnokokra alapozott, mint például az főispán, alispán, járási főszolgabíró, akik közvetlenül tarthatták szemmel a gyanús személyeket, csoportokat. A polgári hatóságoknak a kémelhárítás terén is fontos feladataik voltak: nagy munka hárult a városi rendőrségre és a vidéki, illetve a határszéli csendőrökre. Annak érdekében, hogy a rendvédelmi szervezetek hatékonyan tudják végezni munkájukat, kiterjedt besúgóhálózatra volt szükség. Besúgónak igyekeztek olyan személyeket választani és beszervezni, akik idejük nagy részét társaságban töltötték. Ezért elsősorban: borbélyokat, kocsmárosokat, postamestereket és baktereket alkalmaztak. A Monarchia kémhálózata belföldön is nagyon döcögösen működött a pénzügyi keretek szűkössége miatt.⁷

⁶ DOBAI Péter (1985). *A birodalom ezredese*. Magvető Kiadó. Budapest, 520–550. o.

⁷ PIEKALKIEWICZ, Janusz (1997). *A kémkedés világtörténete I-II*. Zrínyi katonai kiadó. Budapest, 302–311. o.

1.3. Kémek a háborúban

A háború kitörésével a kémek szerepe felértékelődött, ezért minden hadban álló ország igyekezett hatékony és jelentős kémhálózatot szervezni az ellenséges ország területén. Elsősorban olyan személyeket szerveztek be a hálózatba, akik nem feltűnőek, és munkájuk során minél nagyobb mennyiségű információt tudtak szerezni.

A háború során több híres kém is ismertté vált a pontosan elvégzett munkája miatt. Asztalos Aladár, a Monarchia egyik hírszerzőjének visszaemlékezésében több híres külföldi és belföldi kém történetét is lejegyezte.⁸ A leghíresebb kémek között tartják számon a holland származású Mata Harit (fedőnevén H21).⁹ Foglalkozását tekintve táncosnő és kurtizán volt, aki ennek köszönhetően számos magas rangú politikussal és katonai parancsnokkal került kapcsolatba. Munkáját 1914–1917 között végezte, de végül a francia elhárítás leleplezte, és bírósági ítélet alapján kivégezték.

Szintén kémtevékenységével szerzett magának hírnevet Elsbeth Schragmüller is, aki a németeknek gyűjtött információkat francia katonai csapatokról. Munkájának köszönhetően a központi hatalmak a Földközi-tenger térségében számos francia hadihajót tudtak elsüllyeszteni.

A nagy háború legnagyobb mártírkémeként tartják számon Edith Caval ápolónőt. Története 1914-ben kezdődött, amikor a háború kitörése után Belgiumba utazott és vöröskeresztes ápolónőként dolgozott. Az ország katonai veresége után is tovább végezte munkáját. A német hadsereg kegyetlenkedései miatt arra az elhatározásra jutott, hogy mindent megtesz annak érdekében, hogy minél több sérült belga katonát mentsen meg a német hadifogságból. Kapcsolatainak köszönhetően több belga nemest saját oldalára állított: legyenek segítségére. Terve nagyon egyszerű volt: azok a katonák, akik a kórházban már-már a felépülés küszöbén álltak, ő mint nővér segített nekik megszökni, és elkísérte őket egy biztonságos búvóhelyre. A menekülő katonáknak addig a búvóhelyen kellett maradniuk, ameddig el nem jött a nap, hogy átszökjenek a belga–franca határon. Ahogy telt az idő, úgy lett egyre feltűnőbb a német kémelhárításnak, hogy egy bizonyos belga kórházból egyre több katona tűnik el nyomtalanul. Egy véletlen igazoltatás során letartóztattak egy katonát, aki éppen készült a határt átlépni. Az elfogott személyt hosszas kihallgatásnak vetették alá, és ott derült ki, hogy a szökések hátterében Edith Caval angol ápolónő állt. A vallomás után elkezdődött a nővér megfigyelése és a bizonyítékok gyűjtése.¹⁰ Amikor minden kétséget kizárólag bebizonyosodott, hogy az ápolónő kém, a német katonai hatóságok letartóztatták. Bebörtönzése utáni napon a katonai bíróság halálra ítélte. Mivel a német katonai bíró tisztában volt azzal, hogy a hölgynek igen magas körökben vannak ismerősei, ezért az ítélet minél hamarabbi végrehajtására adott utasítást. Ennek megfelelően 1915. október 7-én este hét órakor Edith Cavalt agyonlőtték.¹¹ Azok a személyek,

⁸ Mivel visszaemlékezésről van szó, ezért kellő forráskritikával kellett kezelni a szöveget.

⁹ Shipman PAT (2008). *Mata Hari*. Budapest, 13–78. o.

¹⁰ ASZTALOS Aladár (2000). *Kémek az első világháborúban*. Annó Kiadó, 206–208. o.

¹¹ PIEKALKIEWICZ A *kémkedés világtörténete*. 42–48. o.

akikről kiderült, hogy az ellenségnek kémkedtek, rögtönítélő bíróság elé kerültek, s büntetésük golyó általi halál volt. Halála után az antant szövetséges államok hősi hallottat és propagandafigurát faragtak a kémnőből.

1.4. Az Osztrák–Magyar Monarchia Nyilvántartó Irodája

A Nyilvántartó Iroda jelentős szerepet osztott az országon belüli kémelhárításában a Magyar Királyi Csendőrségre és a városi rendőrségekre. A magyar parlament 1881-ben megszavazta egy új rendvédelmi testület létrehozását, amelyet a francia zsandárság mintájára állítottak fel, és a magyar köztudatban csendőrség néven került be. A csendőrségre vonatkozó jogszabályokat az 1881. évi II. tc. rögzítette. Ennek értelmében az a belügyminiszter hatáskörébe tartozott, éves költségvetését a magyar parlament szavazta meg. Egy pontban azonban kettősség jelent meg: a csendőrségnél a polgári hatóság irányítása alatt állt, mint szervezet, ám büntetőjogi felelőségre vonás tekintetében a Honvédelmi Minisztérium által használt büntetőjogokat alkalmazták.

Hivatalos működését a csendőrség 1882. január 1-jén kezdte meg. Az országot felosztották hat csendőrkerületre. A mai Kárpátalját alkotó egykori három vármegye (Bereg, Ung, Ugocsa) a Kassai IV. kerület 3. szárnyparancsnokságához tartozott. Létszámhiány miatt a Belügyminisztérium igyekezett minden második-harmadik községben létrehozni egy csendőrőrsöt. Az őrsnek 4-6 tagja volt, valamint egy mindegyes „háziasszony”, aki főzött és takarított a csendőrökre. A csendőrségi szolgálat ideje három évre szólt, és annak lejártá után egy évre lehetett meghosszabbítani.

A csendőrséggel párhuzamosan egy másik rendvédelmi szervezet is működött a Magyar Királyság területén, ez volt a városi rendőrség.¹² A városi rendőrség feladata volt a közbiztonság szavatolása, bűnmegelőzés és a törvények betartatása a város területén. Befolyása a vidéki rendfenntartó ügyekre nem terjedt ki, mivel ezt a feladatot a pandúrok látták el egészen 1882-ig, majd őket váltották fel a csendőrök. Mivel nem minden településen volt helyőrség, ezért a csendőröknek 60 km²-t kellett megtenniük naponta lóháton (kezdetben még sok helyen gyalogosan). Ezért egy csendőr nem indulhatott el egyedül járőrszolgálatra. Feltétel volt, hogy párosával járőrözzenek, így kettejüknek összesen 120 km² területet kellett bejárniuk 48 óra alatt.

A csendőrség hatásköre nagyon szerteágazó volt. Több feladat elvégzése is a hatáskörükhöz tartozott, mint a lopás, a gyilkosság, a testi sértés, azonban a határvidéken a közhangulat ellenőrzésével is foglalkozniuk kellett. Ilyen közhangulat felmérést végezett a csendőrség Ung vármegye területén is. A háború előtt a magyar kormány óvatos puhatólózásba kezdett, hogy az ország területén élő nemzetiségiek milyen szinten lojálisak a Magyar Királysághoz. A Belügyminisztérium minden vármegyébe küldött rendeletet, hogy a főispánok azonnali hatállyal végezzenek egy „hangulatmérést”. Az Ung vármegyei felmérésből kiderült, hogy a Bereznai járás területén élő helyi lakosok egy Oroszország elleni háború kitörése esetén nem megbízhatóak, illetve az is, hogy háború esetén a rendet csak a csendőrség megfelelő

¹² CSAPÓ Csaba (1999). *A magyar királyi csendőrség története 1881–1914*. Pannónia Kiadó. Budapest, 61–67. o.

létszáma esetén tudnák garantálni.¹³ Azoknak a csendőrörsöknek, amelyek a Magyar Királyság államhatárain helyezkedtek el, kötelességük volt a határszakaszok és a hágók átjáróinak ellenőrzése. Feladatuk volt minden határt átlépő nem magyar nemzetiségű személy igazoltatása, valamint a hadköteles férfiak megfigyelése a határ átlépése után. A határszéli csendőröknek háború kitörése esetén is szolgálati helyükön kellett maradniuk. Azoknak a csendőrkerületeknek, amelyeknek körzeteit hadműveleti területté nyilvánították, követniük kellett a katonai parancsokat és szabályokat. Fontos szerep hárult a csendőrökre a kémelhárítás terén békeidőben és háborús körülmények között is. Vidéken igyekeztek minél nagyobb besúgóhálózatot kiépíteni, hogy a gyanús felbujtó elemeket kiszűrjék, vagy akár csak megfigyelés alatt tartsák. Elsősorban bejelentések, névtelen levelek alapján végezték a kémelhárítási munkát, ami után jelentést írtak a kerületi csendőrparancsnoknak, háború esetén pedig a körzetben állomásozó hadtestparancsnoknak.¹⁴

A nagy háború kitörésével fontos feladatok hárultak a kémekre. Ugyanis az ő információik alapján pontos képet lehetett kapni az ellenséges ország gazdasági, társadalmi és politikai helyzetéről. Kémnek igyekeztek beszervezni olyan embereket, akik az információáramlás központjában állnak. A beszervezés kétféleképpen működött: anyagi juttatásban részesítették az adott személyt, vagy megszarolták, és így kénytelen volt kémnek állni. Az utóbbi eset történt az Monarchiában, ugyanis Alfred Redl ezredest, a kémelhárítás vezetőjét is sikerült az orosz vezetésnek zsarolnia, így a birodalom fontos információit szolgáltatta ki. Az Osztrák–Magyar Monarchia kémelhárító szervezete a Nyilvántartó Iroda, amelynek kettős feladata volt: az egyik hogy az országba beszivárgó kémeket, ügynököket leleplezzék, a másik pedig, hogy saját kémhálózatokat hozzanak létre a szomszédos országokban. Az iroda hatásköre az államapparátus legkisebb részeibe is elért. Kémelhárítási munkát kellett végeznie az 1882-ben alakult csendőrségnek és városi rendőrségnek is.

II. A háború kitörése és a kémek (1914–1915)

2.1. Első világháborús intézkedések

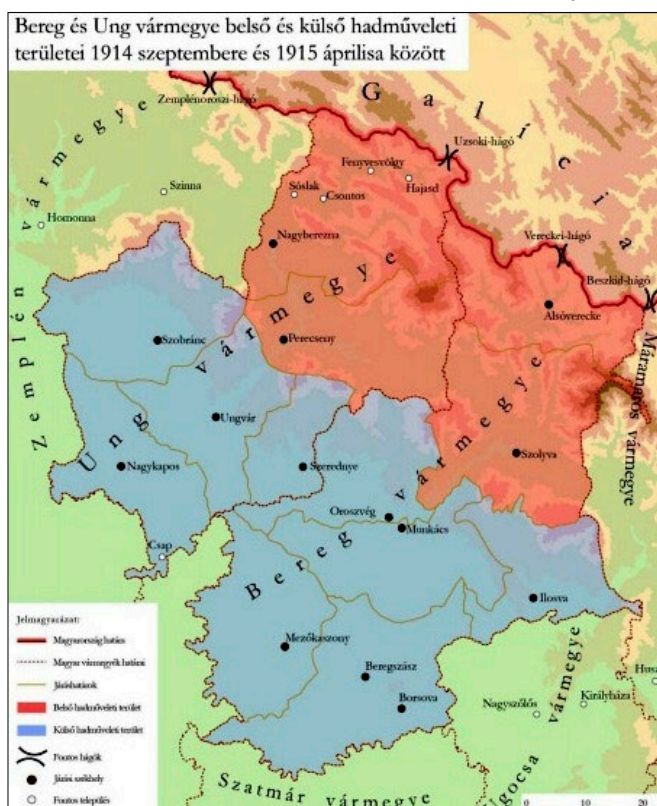
A Szerb Királyság és az Osztrák–Magyar Monarchia közötti ellentét 1914. június 28-án tetőzött Ferenc Ferdinánd, a Monarchia trónörököse és felesége ellen elkövetett fegyveres merénylettel, melynek következtében mindketten életüket veszítették. Az elkövető Gavrilo Princip, egy boszniai szerb nacionalista volt. A merénylet után hosszas diplomáciai csatározás vette kezdetét. Először a két érintett állam között, majd folyamatosan más európai nagyhatalmak is bekapcsolódtak a diplomáciai csatározásokba. A diplomáciai próbálkozás kudarcra után a Monarchia 1914. július 28-án hivatalosan hadüzenetet küldött Szerbiának.¹⁵ Ennek hatására Oroszország is elkezdte az általános

¹³ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (továbbiakba már csak KTÁL), 4. Fond, 1. opisz, 691. ügyirat. 18–19, 22. lap

¹⁴ Uo. 84–92.

¹⁵ HAJDU Tibor–POLLMANN Ferenc (2014). *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Osiris Kiadó. Budapest, 58–60. o.

mozgósítást, mivel a szerbek a szövetségesének számítottak, valamint sértette volna balkáni érdekeit egy esetleges osztrák–magyar győzelem. Az orosz katonai mozgósítás eredménye az lett, hogy a Monarchia 1914. augusztus 6-án hadat üzent Oroszországnak. Ennek pedig az volt a hátránya, hogy így a Monarchia hadseregének kétfrontos háborút kellett vívnia.¹⁶ Az Oroszországgal való konfliktus miatt az osztrák–magyar hadvezetés a határ menti vármegyék területén bevezette a katonai közigazgatást és a háború miatt az északkeleti vármegyéket (Bereg, Ung, Ugocsa, Máramaros, Zemplén), valamint az ezekhez tartozó területeket hadművelési területeknek nyilvánította.¹⁷

Bereg és Ung vármegye belső és külső hadművelési területei 1914 szeptembere és 1915 áprilisa között

(FORRÁS: *SUSLIK Ádám*: A hadművelési területek sajátosságai Bereg és Ung vármegye példáján 1914–1916 között. *Elérhető* http://corvina.kre.hu:8080/phd/Suslik_Adam_Javitott_kezirat.pdf (ut. letöltés: 2017. 05. 25.)

¹⁶ Uo. 60–63.

¹⁷ A hadművelési terület a tábori hadsereg ellenőrzése alatt álló zónája. Határvonalai közvetlenül a frontvonal, a hátsó felé pedig a záróvonal, amelyen keresztül csak katonai engedéllyel és igazolvánnyal lehet közlekedni. A zónában seregtestek és seregcsoportok is tevékenykedhetnek. Az adott területen vezetik be a katonai közigazgatást. In SZIJ Jolán (főszerk.) (1996). *Magyarország az első világháborúban*. Petit Real Kiadó. Budapest, 250. o.

Ezenkívül egy kormánybiztost neveztek ki, akinek az volt a feladata, hogy szorosán együttműködjön a katonai közigazgatás szerveivel, illetve megoldja a különleges ügyeket (kémelhárítás, törvények közvetítése és betartása).¹⁸ A háború első évében kineveztek még egy kormánybiztost, akinek hatáskörébe kizárólag a kémelhárítás tartozott.

A katonai közigazgatás bevezetése maga után vonta a polgári közigazgatás alárendeltségét a hadseregnek, illetve megváltoztak az alapvető polgári jogok is. A katonai közigazgatási és hadműveleti területeken a közlekedést a háborús előírásoknak megfelelően a hadsereg szigorúan ellenőrizte. Kizárólag azok a személyek közlekedhettek a hadsereg által ellenőrzött területen, akik hivatalos engedéllyel rendelkeztek, amely a hadműveleti terület vagy a körzetparancsnok nevével és kézjegyével volt ellátva. Azokat a személyeket, akik nem rendelkeztek ilyen irattal, a hadsereg kémkedés vádjával letartóztatta. A harcfront mentén történő közlekedés a háború első éve után szigorodott. Első lépésben a kiadott engedélyek megszerzésén szigorított a hadsereg. 1915. január 5-től kizárólag a hadtestparancsnok pecsétjére és aláírására volt szükség, más tiszttal aláírásával és pecsétjével ellátott papírokkal nem lehetett közlekedni.¹⁹

Másik fontos intézkedés volt, hogy a katonák családtagjainak megtiltották a harcfronton történő közlekedést. A szigorításra azért került sor, hogy hatékonyabb kémelhárítást végezzenek, illetve kiszűrjék a felbujtó elemeket.²⁰ Azok a személyek, akik elvesztették, vagy akiktől ellopták a közlekedéshez kiállított igazolványt, az alispáni hivatalnak voltak kötelesek jelenteni azt. Ilyen bejelentést tett dr. Oncul Viktor is, aki elhagyta a kiállított igazolványát. Bejelentését követően az alispán Ung vármegye összes főszolgabírójának levelet küldött, hogy amennyiben ilyen nevezetű személy átutazik valamelyik járás területén, azt azonnal tartóztassák le, vagy szóljanak annak a területi parancsnoknak, akihez a járásuk tartozik.²¹ A katonai közigazgatás bevezetése után Ung vármegye alispánjához, Lőrinczy Jenőhöz megérkezett az első hivatalos, háborúra vonatkozó rendelet. A rendelet kitért azokra az utasításokra, amelyeket megszállás esetén a hivatalnokoknak és a csendőrségnek végre kellett hajtaniuk. Ennek értelmében, amikor az ellenséges csapatok elérik a megye határát, akkor a csendőrségnek kell lennie az utolsó rendvédelmi szervnek, amely elhagyja a kiürített zónát, viszont a legközelebbi városban vagy faluban kell berendezniük az új szálláshelyüket. Erre azért volt szükség, hogy a terület visszafoglalása esetén gyorsan biztosítani tudják a rendet és a közbiztonságot. Azonban több olyan település volt, ahol a helyi

¹⁸ 4. §Az ezen a törvényen alapuló közigazgatási feladatok végrehajtására a minisztérium kormánybiztosokat nevezhet ki, akik csak magyar honos polgári egyének lehetnek. A kormánybiztosok a minisztériumnak alárendelvének és működésük megkezdése előtt a miniszterelnök kezébe esküt tesznek. Lásd: 1912. évi LXIII. törvénycikk *A háború esetére szóló kivételes intézkedésekről. I. FEJEZET. Kivételes hatalom.* Elérhető: <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7188>. (utolsó letöltés: 2016-11-11.)

¹⁹ KTÁL, 7. Fond, 1. opisz, 2705. ügyirat. 1. lap.

²⁰ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 721. ügyirat. 30. 48. lap

²¹ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 691. ügyirat. 9. lap

csendőrörsöket bezárták, és így az ott állomásozó csendőröket áthelyezték más járás területére vagy egy másik településre. Ilyen eset történt Sóháton is, ezért az ottani előljáró kérte, hogy a háború miatt azonnal küldjenek a településre csendőröket, mert a közrendet hosszú távon nem tudják majd fenntartani.²²

2.2. Ellenséges állampolgárok internálása

A háború kitörésével a városi rendőrségnek és a csendőrségnek elsődleges feladata a kémelhárítás volt. Minden beérkezett feljelentést névvel vagy név nélkül komoly és alapos munkával kellett kezelniük. Feljelentések tárgya lehetett: veszélyes ellenséges állampolgárok internálása, kémkedés, szabotázs, felbujtás, gyanús személyek megfigyelése. Abban az esetben, ha valakiről bebizonyosodott, hogy kém és állami, katonai titkokat szolgáltat ki, három év börtönbüntetést kapott, valamint 1000 korona pénzbüntetést. Abban az esetben, ha valaki ellenséges állam részére dokumentumokat szolgáltatott ki, akkor életfogytiglani fegyházbüntetést, illetve 2800 korona büntetést kapott. A megfelelő katonai intézkedéseket követően a Magyar Királyság területén elkezdődött az ellenséges államok állampolgárainak a felkutatása, listázása és internálása hazájába. Ez az eljárás elsősorban a 18–50 év közötti személyekre vonatkozott, mivel félő volt, hogy kémek vagy szabotőrök lehetnek.²³

Az orosz hadüzenetet követően országos rendeletet adtak ki, hogy minden orosz állampolgárt internálni kell, aki a Magyar Királyság területén él. Ennek a rendeletnek eleget tett minden országos csendőrkerület, állomás, őrs, valamint a városi rendőrörsök is. Ung vármegyéből három orosz állampolgárt internáltak. Bidnay Béla hivatali tiszt jelentette a 6. hadtestparancsnoknak, hogy mindegyik személy izraelita vallású volt. Epstejn Herman odesszai származású, 33 éves, nőtlen pék, Feuerman Herman, 21 éves, nőtlen, templomi énekes és Weinstlen Chaim csernyigovi származású, 38 éves, nőtlen, cipész ellen elindították a 9386-1885. B.M 11§ 6/ pontja szerinti internálási eljárást, majd csendőrségi kísérettel a hadtestparancsnokságra kísérték őket.²⁴

Mivel az Olasz Királyság 1915. május 23-án hadat üzent a központi hatalmaknak, ennek következtében a Monarchia az olasz állampolgárokra is kiterjesztette az internálást. Ungvár városában három ellenséges olasz állampolgárt találtak: Alvaró Jakobo 36 éves, valamint Davide Lucka 32 éves építésmestert és Leonardo Domaltos 46 éves tetőfedőt. Mivel mindannyian beleestek az azonnali internálási életkorba, a városi rendőrség őrizetbe vette őket.²⁵

2.3. A háborús menekültek kérdése Ung vármegyében

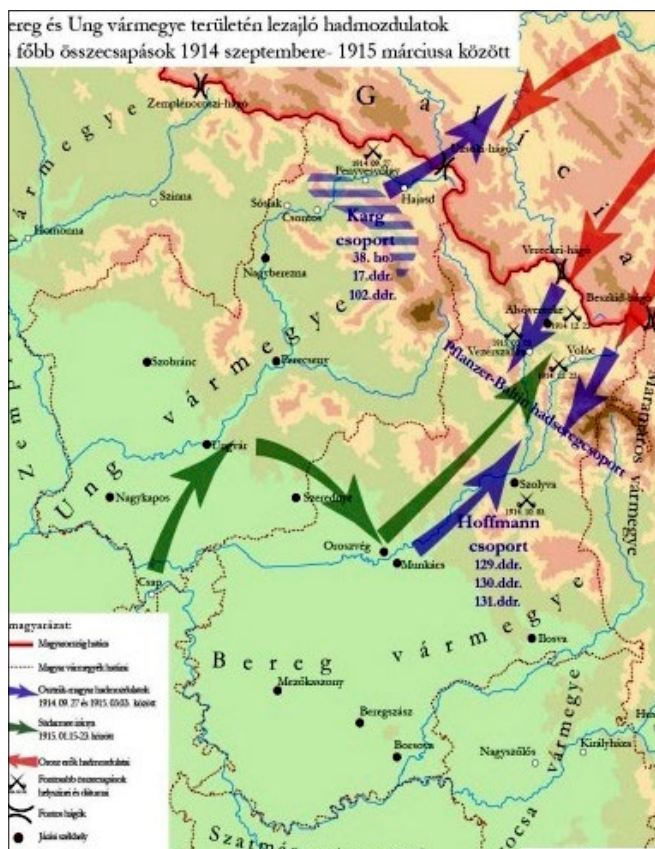
Az orosz hadsereg támadásai két vármegyét érintettek közvetlenül: Ungnak az északkeleti, illetve Bereg vármegye Szolyvai járását.

²² KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 691. ügyirat, 1–3. lap

²³ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 2717. ügyirat, 1. lap

²⁴ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 691. ügyirat, 21. lap

²⁵ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 721. ügyirat, 2–6. lap

Bereg és Ung vármegyék területén lezajló hadmozdulatok és főbb összecsapások 1914 szeptembere és 1915 márciusa között

(FORRÁS: SUSLIK Ádám: A hadműveleti területek sajátosságai Bereg és Ung vármegye példáján 1914–1916 között. Elérhető: http://corvina.kre.hu:8080/phd/Suslik_Adam_Javitott_kezirat.pdf (ut. letöltés: 2017. 05. 25.)

Ennek eredménye az lett, hogy Galícia területéről számos család menekült és lépte át a Magyar Királyság északkeleti határait. Sok esetben ezek a személyek mindenféle hivatalos papír nélkül érkeztek, ami nagy belbiztonsági kockázatot jelentett. A menekültekkel kapcsolatos ügyek vármegyei szinten a hadtestparancsnok hatáskörébe tartoztak, a kisebb helyi menekültügyeket elsősorban a vidéki csendőrségnek kellett intéznie. A háború első évében a Galiciából érkező menekültek egy részét Ung vármegye falvaiban helyezték el, és a 6236/914. számú rendelet szerint a menekültek ételmezését a hatóságoknak kellett ellátnia. A rendelet értelmében a felnőttekre napi 78, a kiskorúakra 30 fillér jutott ételmezés szempontjából.²⁶

²⁶ SUSLIK Ádám: *Az északkelet-magyarországi vármegyék a csendőrségi jelentések tükrében, 1914–1915.* 60–65. old (http://www.masz.balassintezet.hu/images/institutes/masz/Hatarhelyzetek_VIII.pdf, utolsó letöltés 2017. 05. 25.)

Ezzel párhuzamosan pedig folyt a menekült személyeknek, családoknak az átvizsgálása, mennyire lehetnek veszélyesek az államhatalomra. Azok, a menekülteket, akik veszélyesnek bizonyultak, az ország más részeibe internálták. Akikről bizonyosságot nyert, hogy ártalmatlanok és nem az országot akarják destabilizálni, azoknak engedélyezték az átmeneti letelepedést. Ehhez hasonló eset történt a Szerednyei járás területén is 1915. január 22-én: Galíciából származó két családot telepítettek be, miután megkapták a hivatalos dokumentumokat és engedélyeket. A letelepedést követően a szerednyei csendőrség megbízást kapott arra, hogy továbbra is tartsák megfigyelés alatt az érintett családokat. Bármilyen gyanú nyert is bizonyosságot, a csendőröknek jogában állt az internálási eljárás megindítása.²⁷

A Monarchia számára 1914 végén és 1915 elején továbbra is nagy gondot okozott a menekültek elhelyezésének kérdésköre. Az ügy valamilyen szintű megoldása érdekében hivatalos távirat érkezett Máramarossziget, Ungvár, Munkács, Lipótszentmiklós és a Zsolnai Területi Csendőrparancsnokságokra. A távirat szerint, minden Galícia, Bukovina területéről érkező menekült adatait írásos formában kellett felvenni.²⁸ Miután erre sor került, a menekülteket szervezeten el kellett szállítani Szatmárnémetibe. Minden olyan személyt, aki rendelkezett valamilyen szakmával és társadalmilag a középosztályt képviselte, azonnal munkába kellett állítani. A belügyminiszteri távirat tartalmazott további utasításokat; ilyen volt az is, hogy azokat a személyeket, akiket a csendőrség megbízhatónak ítélt meg, azoknak biztosítani kellett minden további hivatalos dokumentumot a továbbutazáshoz, abban az esetben, ha tovább szerettek volna utazni Szatmárnémetiből.²⁹ A menekültekkel kapcsolatos intézkedések, eljárások folyamatos változtatásokat vontak maguk után. Ennek az volt az oka, hogy a galíciai és bukovinai területeken a katonai műveletek kiszélesedése miatt egyre több ember kényszerült arra, hogy lakóhelyét elhagyja. A menekültekkel kapcsolatos egyik új intézkedés volt a vasúti szállításuk menetében bekövetkezett változás, mivel a szerelvényük biztonsága érdekében csendőrök és rendőrök vegyes csoportja kísérte egészen a célállomásig. Erre az új eljárásra hívta fel minden határszéli csendőrség és városi rendőrség parancsnokságának a figyelmét a belügyminiszter a „4357/1914” táviratában.³⁰ Az osztrák nemzetiségű állampolgárok más eljárásban részesültek: akik a határszéli – harcok által veszélyeztetett – vármegyékben, járásokban, városokban vagy falvakban éltek, nemcsak a saját maguk, de vagyonuk mentését, elszállítását is biztosítani kellett a hatóságoknak. A „7751/1914” távirat szerint azonnali hatállyal az osztrák tisztségviselőket is evakuálni kellett a veszélyes területekről.³¹

²⁷ KTÁL, 7. Fond, 1. opisz, 2717. ügyirat. 5–8. lap

²⁸ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 695. ügyirat. 23. lap

²⁹ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 695. ügyirat. 1–2. lap

³⁰ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 695. ügyirat. 5. lap

³¹ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 695. ügyirat. 23. lap

2.4. Feljelentések és nyomozások Ung vármegyében

1914. július 28-tól megkezdődött a kémek és kémgyanús személyek elleni feljelentések kivizsgálása, valamint a nyomozások elindítása. 1914. augusztus 17-én elfogató parancsot adtak ki Milic Lázár ungvári lakos ellen, ugyanis a Bereznai járás csendőrségén egy helyi lakos feljelentést tett, hogy ismeretlen személy augusztus 11-én a helyi erdőket, utakat fényképezte. A lakosok megpróbálták pontos személyleírást adni a férfiről, és kiderült, hogy Milic Lázárnak hívják, aki orosz állampolgársággal rendelkezett. Mindezeknek az információknak a birtokában a Kassai IV. kerület 3. szárnyparancsnoksága körözést adott ki a férfi ellen, azonban a körözés eredménytelen maradt, mert nem sikerült elkapni.³²

Szintén gyanús eset történt 1914. augusztus 6-án a Bereznai járás területén található Bercsényifalván. Ismeretlen tettesek térképek tanulmányozása közben észrevették, hogy Ladányi Frigyes m. kir. főerdőmérnök (erdőgondnok) feléjük közeledett. Az ismeretlenek súlyosan megsebeztek az erdőgondnokot, majd elmenekültek a helyszínről. A sértett ezt követően feljelentést tett a helyi csendőrőrsön, s kezdetét vette a nyomozás. Több kihallgatásra is sorkerült, azonban igazi információval csak a helyi kocsmáros felesége, Schwimmler Lipótné tudott szolgálni: akinek vallomása szerint az erdőgondnok és Kuruc Vilmos között, aki minden éjszaka az erdőt járta, több éles hangvételi szóváltás is történt. Az erdőgondnok nehezményezte, hogy Kurucnak mi dolga van az erdőben éjjel, és nagyobb társaság előtt meggyanúsította, hogy az oroszoknak kémkedik. A csendőrség ezt követően elfogta Kurucot, és kihallgatásra a csendőrőrsre szállította. Itt hosszasan vallatták, és annyit sikerült kideríteni, hogy térképet készített ugyan, de nem saját részre. A helyi csendőrök ezek után átadták a Kassai IV. kerületi 3. szárnyparancsnokságnak.³³

A kémek felderítése során nemcsak a nyomozómunka és kémhálózat szoros együttműködésére volt szükség, több esetben a szerencse segítette a csendőrség és városi rendőrség munkáját. Ökörmezőn helyi lakosok elfogtak egy lengyel származású orosz altisztet és átadták a helyi csendőrségnek. Kihallgatása során bevallotta, hogy Vízköz vidékéről magyarul beszélő ruténeket szerveztek be kémeknek. Feladatuk volt, hogy a cári hadvezetés számára nagyon pontos és precíz jelentéseket készítsenek. Az altiszt vallomása alapján információkat kaptak az Iszka–Csuszka–Repenye térségében lévő hadtest minden mozdulatáról. Emlékezete szerint 200 db fontos és 100 db kevésbé fontos információt kaptak a helyi beépített lakosoktól. A vallomása során kiderült, hogy az orosz vezetés kétlépcsős szabotázs akciót tervezett: az első lépcsőfok lett volna a helyi rutén lakosok beszerzése különféle megfigyelő és térképészeti munkára, a második pedig, hogy a Kárpátok déli részén található vasútvonalakat, raktárakat elpusztítsák. Mindehhez helyi lakosokra volt szükség, mert a robbanóanyagokat az orosz katonák a helyismeret hiánya miatt nem tudták volna elszállítani a célpontokhoz. A kihallgatást

³² KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 691. ügyirat. 14. lap

³³ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 691. ügyirat. 26. lap

követően az altisztet csendőri kíséretben Kassára szállították és átadták a 3. hadtápparancsnokságnak. Az eljárás további szakaszát, illetve az ítéletet a hadseregnek kellett kimondania az altiszt felett.³⁴

2.5. Állami szervek túlkapásai

Voltak olyan esetek, amikor a csendőrség és a városi rendőrség szervezetének a tagjai követtek el túlkapásokat a lakosság ellen. Ungvár városában Neuman Oszák rendőrnyomozó egy névtelen feljelentést követően és a rendőri eljárások menetét megkerülve, önhatalmúan intézkedett. Az esetre 1915. január 18-án került sor, amikor Neuman nyomozó a reggeli órától követni kezdte a névtelen levélben megnevezettet, Halpert Emmanuelt. A követésben a nyomozónak társa is akadt, egy szabadságolt népfelkelő személyében. Emmanuel minden lépését megfigyelték egészen addig, ameddig egy ungvári kávézóba tért be. Itt hosszasan beszélgetett egy szintén városi lakossal, amit nagyon gyanúsnak vélt Neuman. Elhatározta, hogy a gyanúsítottra a saját lakásán fog lecsapni, amikor nem is számít rá. Halpert a kávézóból hazaindult, és nem vette észre, hogy a két férfi szépen lassan, utcáról utcára követi őt. Amikor a gyanúsított belépett a lakóhelyére, a nyomozó és katonai társa pár percet vártak, ezt követően erőszakosan behatoltak a lakásba. Legnagyobb meglepetésükre Halpert felesége állt előttük egy szál hálóingben; ettől zavarba jöttek, de a letartóztatástól és a leleplezéstől való izgatottságuk miatt hamar elfelejtették. Neuman ezután a lakás hálószobájában letartóztatta a gyanúsítottat.³⁵ Az ügy azonban itt nem ért véget, mivel a városi rendőrségnek semmi nem állt rendelkezésére, hogy bizonyítsák a letartóztatott polgár bűnösségét. A házkutatás során a személyes levelezéseket is átolvasta a rendőrség, ezzel párhuzamosan Halpert ügyvédet fogadott, és panaszt tettek a kormánybiztosnál, illetve több hivatalos szervnél. Ung vármegye alispánjához is érkezett az ügyben egy panasztétel. A panaszt dr. Zombory Dezső vármegyei tiszti alügyész fogalmazta meg. Levelében felhívta az alispánnak a figyelmét, hogy az ilyen ügyek megzavarhatják a lakosok és a katonaság közti törékeny egyensúlyt. Rámutatott továbbá arra is, hogy nem szabad hagyni az ilyen öntörvényű intézkedést.³⁶

Túlkapásokat nemcsak a csendőrség és városi rendőrség követett el, volt olyan kivételes eset, amikor a Monarchia egyes alakulatainak tisztjei tartóztattak le és vettek őrizetbe polgári személyeket bizonyíték nélkül. Ungvár városában is történt ilyen eset 1914. október 17-én. A városban egy átvonuló csehekből álló alakulat pihent meg, és egyik tisztjük letartóztatta dr. Oszvánd Károly és Dolinay Károly kir. járási bírót. Letartóztatásuk közben segítséget kértek Kecskés János nevű városi rendőrtizedestől, de a tiszt és a társaságában lévő katonák erőszakosan léptek fel ellenük. Mivel a rendőr nem tudott segíteni a két „letartóztatott” személyen, az alispáni hivatalba sietett, hogy tájékoztassa az alispánt. Az alispánt

³⁴ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 723. ügyirat. 10. lap

³⁵ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 737. ügyirat. 5–6. lap

³⁶ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 737. ügyirat. 3–4. lap

meglepte a hír, hiszen két köztisztviselőben álló személyről volt szó, akik hűségesekek voltak a Monarchiához. Ennek következtében az alispán személyesen járt közben a két férfi szabadon engedése érdekében, valamint szerette volna megtudni, mi volt a letartóztatás oka. Kecskés Jánostól megtudta az alispán, hogy dr. Oszváldot és Dolinayt a városi görögkatolikus árvaintézetében tartották fogva. Mikor megérkezett, a bejáratú ajtónál egy katona állt, aki nem akarta az alispánt beengedni. Hosszas vita után az épületből egy tiszt lépett ki, akinél sikerült elérni azt, hogy a két fogvatartott személyt azonnal bocsássák szabadon. Szabadon bocsátásuk után az alispáni hivatalba mentek, itt az alispán dr. Oszváldtól és Dolinaytól próbálta megtudni, hogy mi volt az oka ennek a letartóztatásnak. A két érintett személy azzal magyarázta a történetet, hogy családjuk elutazott, és mivel nem tudnak főzni, az árvaintézet vezetősége felajánlotta, hogy vendégül látják őket, ameddig a családjuk haza nem tér. Mivel sűrűn jártak az intézetbe, ez gyanús lett a katonáknak, akik azt hitték, hogy az épületben tanácskozás folyik orosz megbízásból a Monarchia ellen. Az alispán végighallgatva a két személy történetét, szabadon bocsátotta őket, és az esetről tájékoztatta Ung vármegye főispánját.³⁷

2.6. Az egyházi személyek megfigyelése

A fokozott megfigyeléseket a vallási élet szereplőire is kiterjesztette a csendőrség. Elsősorban a görögkatolikus papokat tartották veszélyesnek, mivel erősen élt még a köztudatban a skizma-mozgalom és annak hatásai. Ezért 1914. december 2-án Ung vármegye területén minden görögkatolikus papot, akik Galícia vagy Bukovina területén végezték tanulmányaikat, listáztak, ezt követően pedig a csendőrségnek folyamatos megfigyelés alatt kellett tartania őket.³⁸Ezen intézkedést megelőzően több jelentést is kapott Ung vármegye alispánja a megye szolgabíráitól, hogy egyes papok a prédikációk alatt államellenes lázítást végeztek. Ilyen eset történt a Bereznai járás Szemerekő településén, ahol a helyi görögkatolikus pap nyilvánosan kritizálta az erdőkincstárat, valamint kisebb társaság előtt gúnyos megjegyzéseket tett a királyra és a dinasztiaira. Mivel a főszolgabíró, dr. Blazsovszky félt attól, hogy a későbbiekben nagyobb gondot okozhat a vallási vezető viselkedése, kérte a főispánt, hogy minden befolyását és hatalmát kihasználva kezdjék meg az internálási eljárást.³⁹

A másik fontos felekezet az ortodox zsidó hitközség volt, s a rendvédelmi szervek félttek, hogy rajtuk keresztül akar a cári hatalom propagandát terjesztetni. A belügyminisztertől 1915. március 25-én valamennyi vármegye felhívást kapott. A levél tartalma szerint a miniszter úrnak a kémek jelentéseiből tudomása van arról, hogy az orosz titkosszolgálat az északkeleti vármegyék területén olyan nyomtatott ortodox zsidó imakönyvet akart terjesztetni, amelyben a cárt éltetik és dicsőítik. Továbbá a nyomtatott imakönyvet Krakkóból akarták behozni a Magyar

³⁷ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 692. ügyirat. 16–17. lap

³⁸ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 694. ügyirat. 37. lap

³⁹ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 691. ügyirat. 32. lap

Királyság területére. Információk szerint a könyvet a Sneidermesser és Hershom Lublyni nyomdában készítették és „Sider Iesus Israel” néven akarták terjeszteni a lakosság körében. A miniszter felhívta minden érintett vármegye főispánjainak a figyelmét, hogy mindent el kell követni, hogy a felbujtásra alkalmas imakönyvek terjesztésének gátat szabjanak.⁴⁰ A levél átvételét követően a főispán és az alispán tanácskozásra hívta Ungvár városának rendőrparancsnokát és Ung vármegye területén lévő csendőrörsök parancsnokait. A megbeszélésen ismertették a rendvédelmi szervezetek vezetőivel a levél tartalmát és annak fontosságát. A megbeszélés végén döntés született, hogy a városi és a vidéki rendfenntartóknak aktivizálni kell a kémhálózatukat. Minden nyomtatott könyvet, sajtót ellenőrizni kell, feljegyzéseket kell készíteni: *ki? mikor? hol? hogyan?* jutott hozzá a könyvekhez. Azokat a személyeket, akik az ügyben gyanúsak, megfigyelés alatt kell tartani, és bizonyítékokat gyűjteni róluk. A megbeszélés után elkezdődött a nyomozás, és rövid idő alatt sikerült is eredményeket felmutatni, ugyanis két ungvári lakosra bukkant a városi rendőrség: Berger Móricz és Ábrahám Herman lakásán házkutatást tartottak és bebizonyosodott bűnösségük. Ezt követően Bergert és Ábrahámot letartóztatták, akik beismerő vallomást tettek, több nevet is mondtak a rendőröknek, kiknek a tulajdonában vannak a tiltott imakönyvek.⁴¹ Vallomásuk szerint Berezna és Szerednye járások területén élnek, akiknek van még ilyen könyvük. A beismerő vallomást a rendőrök továbbították a főispánnak és az illetékes hadtestparancsnoknak. Az érintett járások csendőrségeire rendeletet küldtek, hogy a mellékelt személyeket le kell tartóztatni. A csendőrök a helyi besúgóhálózatnak köszönhetően húsz embert tartóztattak le, ebből tíz ellen emeltek vádat és összesen 102 darab imakönyvet sikerült lefoglalni.⁴²

A történet azonban itt nem ért véget, mivel a lefoglalt könyvek tanulmányozása során kiderült, hogy nem mindegyik példányban szerepelt az orosz cár dicsőítése. Az ügy újbóli vizsgálata során három embert mentettek fel a vádak alól, mert az ő birtokukban lévő könyvek kizárólag vallási tartalmúak voltak.⁴³

2.7. Az orosz cári propaganda és a dezertálások

A cári kormányzat megtett mindent annak érdekében, hogy katonai győzelmet érjen el az Osztrák–Magyar Monarchia ellen. Ebből kifolyólag különböző propagandatevékenységet folytattak, hogy a Monarchia szláv népeit a törvényes hatalom ellen lázítsa. 1914. szeptember 29-én a Magyar Királyi Belügyminiszter valamennyi vármegye vezetése számára felhívást intézett. A felhívás a belügyminiszter értesülése szerint Nyikolajevics Miklós nagyherceg, a cári csapatok főparancsnoka tervét ismertette. A nagyherceg megbízásából forradalmi propagandadaröplapokat nyomtattak, amelyben felszólította a Monarchia valamennyi szláv

⁴⁰ KTÁL, 7. Fond, 1. opisz, 2708. ügyirat. 3. lap

⁴¹ KTÁL, 7. Fond, 1. opisz, 2708. ügyirat. 4. lap

⁴² KTÁL, 7. Fond, 1. opisz, 2708. ügyirat. 5. lap

⁴³ KTÁL, 7. Fond, 1. opisz, 2708. ügyirat. 6. lap

népét, hogy rázzák le magukról a német igát. Különböző információk szerint a röplapokat szerb, horvát, szlovák, lengyel nyelven akarták terjeszteni.⁴⁴ Az ügy kényessége miatt a belügyminiszter arra adott utasítást minden megye vezetőjének, hogy az ügyet a lehető legdiszkrétebben kezeljék a széles közönség kizárásával. Minderre azért volt szükség, mert attól féltek, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia területén élő szláv népek ellenszegülnek a hatalomnak. A belügyminiszter részletes információkkal nem rendelkezett a röplapok pontos szövegét illetően. A veszély elhárítása érdekében két fontos intézkedést fogalmazott meg: az első szerint a helyi katonai körzetek parancsnoki kézbe adták az elfogott személyek ítéletének jogát. Ennek következtében azokat a személyeket, akik bizonyítottan bűnösök, kivégzőosztag elé is állíthatták. Második intézkedésként a megyevezetőknek értesíteni kellett a helyi csendőrparancsnokokat, illetve városi rendőrkapitányságokat, hogy minden orosz nyelven megjelenő írást (könyv, levél, szórólap stb.) azonnal foglaljanak le, és a birtoklóit, terjesztőit azonnal adják át a helyi katonai parancsnokoknak.⁴⁵

A galíciai lakosság körében egyre nagyobb mértékben terjedt a cári Oroszország iránti szimpátia. Ennek volt a jele, hogy a lakosság egy része különféle információval látta el a cári hadsereget, ezzel egy időben a területen megkezdődött az egyre nagyobb orosz propaganda terjesztése is. A megnövekedett rokonszenv nemcsak a polgárok, egyszerű emberek körében volt tapasztalható, hanem több esetben állami hivatalnokok között is akadt orosz szimpatizáns, illetve kém. Ilyen esetre derült fény 1914. december 9-én, amikor a Magyar Királyi Belügyminisztertől érkezett hivatalos és bizalmas távirat Ung vármegye főispánja, illetve a terület kormánybiztosa számára. A levél szerint Rayski Albin, galíciai származású tartományi képviselő ellen elfogatóparancs van érvényben, elfogatásának oka egy házkutatás, melynek során megtalálták a személyes naplóját, aminek tartalmából kiderült, hogy erősen orosz érzelmeket táplált, illetve nem volt elégedett a Monarchiával. A levélben a miniszter kitért arra is, hogy az érintett személy több barátját, ismerősét kihallgatásra vitték. A vallomásokból kiderült, hogy szökésben van. Szökésének iránya Ung vármegye területe, mivel itt voltak olyan kapcsolatai, akik segítségére siettek és elrejtőzhetett. Ennek következtében utasította a miniszter a főispánt és a kormánybiztost, hogy tájékoztassák a csendőrséget, a városi rendőrség parancsnokait, hogy minden idegen férfit igazoltassanak, és Rayski Albint elfogása esetén a csendőrségnek át kell adnia a 3. hadtápparancsnokságnak.⁴⁶

Több esetben a városi rendőrség és a csendőrség hivatalos parancsot kapott a Magyar Királyi Belügyminisztertől, hogy vizsgálják át a körzetüket, hogy körözött személyek nem tartózkodnak és rejtőzködnek-e ott. Ilyen felhívás érkezett 1914. október 14-én a Kassai IV. kerületi csendőrparancsnoksághoz, amelyben egy illegális csoport tagjainak átutazását kellett megvizsgálnia a rendvédelmi

⁴⁴ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 691. ügyirat. 67. lap

⁴⁵ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 691. ügyirat. 75. lap

⁴⁶ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 723. ügyirat. 6. lap

szerveknek. A csoportot a cári Oroszország támogatta anyagilag, fő küldetésük és feladatuk a Monarchia szláv népeinek fokozatos lázítása volt az államhatalommal szemben. A csoport Drustva Szlavenake Uzjamnositi néven volt ismert, vezetője pedig Bobcev Stepan Savvić néven szerepelt több jelentésben. A belügyminiszter a sikeres munka érdekében csatolta annak a 24 személynek a nevét is, akik a csoport tagjai.⁴⁷ Utasította a kassai csendőrparancsnokot, hogy a hozzá tartozó összes körzet parancsnokának továbbítsa a felhívást, és adja parancsba, hogy minden őrς tegeyen jelentést arról, hogy a körzetében megfordult-e a 24 ember valamelyike.

A belügyminiszter felhívását és az általa csatolt iratokat 1914. október 20-án kapta meg valamennyi Ung megyei csendőrkapitányság, illetve városi rendőrs. Az átvétel és annak tartalmának elolvasása után a csendőrök és a városi rendőrök munkához láttak. Több hetes kutatómunka után érkeztek a jelentések Kassára, azonban a bennük szereplő információk nem hozták meg a kívánt eredményt. Valamennyi Ung megyei csendőrkerület jelentésében az állt, hogy az említett 24 személy egyike sem fordult meg a megye területén. Így a nyomozás a felforgató csoport ellen a vármegye területén sikertelenül zárult le.

Az egyre nagyobb háborús áldozatok miatt megnövekedett a katonai dezertálások száma a hadseregben. A belügyminiszter ezért országos körözéseket adott ki a szökésben lévő katonai személyek elfogására. A körözött személyek adatait minden városi rendőrőrs, illetve vidéki csendőrőrs megkapta, hogy ha a körzetükben a dezertőrök megfordulnak, akkor tartóztassák le őket. Azonban Ung vármegye alispánja felhívta a főispán figyelmét arra, hogy erre a pluszfeladatra nem megfelelő a rendfenntartó erőknek a létszáma, és sürgős megoldást kell találni. Félt, hogy a személyhiányok miatt a közbiztonság is veszélybe kerül.

2.8. Mozgósítás és annak a rendvédelmi szervek számára okozott problémái

A háború kitörése és a mozgósítás következtében minden olyan férfit behívtak katonai szolgálatra, akik rendelkeztek katonai tapasztalattal. A mozgósítás nagy gondot okozott a csendőrség és a városi rendőrség szervezete számára. A rendfenntartó erők körében tapasztalható hiány miatt már 1914. szeptember elején Ung vármegye alispánja levelet intézett a főispánhoz, melyben az alispán felhívta gróf Szátray Gábor főispán figyelmét arra, hogy Ungvár városában a 23 városi rendőrből 18 személyt behívtak szolgálatra a hadsereg kötelékébe különböző feladatok elvégzésére. Egy rendőr kolerában halt meg, amit az átvonuló katonák hoztak magukkal. Ennek következtében a 18 000 fős városi lakosra összesen öt rendőr és öt tisztviselő maradt, ami a rend maradéktalan fenntartására nem volt elegendő. Az alispán felhívta a főispán figyelmét a határszéli városok rendőrkapitányságain tapasztalható létszámhiányra is. Több határ menti városban a rendfenntartó egységek létszáma 2 tisztből, 1 fogalmazóból (jelentések megírása, parancsok továbbítása volt a feladata) és egy legényből állt. Az alispán kitért a vidéki csendőrség

⁴⁷ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 692. ügyirat. 8–9. lap

körében tapasztalható hiányokra is. Levelében rámutatott arra, hogy túlságosan leterhelt a csendőrség, mivel kémelhárítással, foglyok kíséretével, lopások és rablások felderítésével foglalkoztak, valamint járőrözéseket kellett végezniük, amire az állomány létszáma nem elegendő. Több panasz is érkezett a vármegye különböző városából az alispáni hivatalhoz, hogy nagy hiányok vannak a rendfenntartó erők soraiban. E szerteágazó problémák megoldására egy alternatív tervet kellett kidolgoznia a megye vezetőségének, hogy a közbiztonságot és a közhangulatot garantálni tudják.⁴⁸

A megye vezetősége a probléma megoldása érdekében egy tervezetet dolgozott ki, melynek értelmében Ungvár városában és a megyében tapasztalt rendvédelmi hiányokat polgárőrség megalakításával szerették volna megoldani. Ehhez azonban szükség volt a Magyar Királyi Belügyminiszter engedélyére, mert a polgárőrséget a csendőrség és a városi rendőrség irányítása alá helyezték volna. A polgárőrök toborzása önkéntes alapon zajlott, és minden 18 és 50 közötti személy jelentkezhetett a helyi csendőr – városi rendőrség – parancsnokságán. A jelentkezés nem mentette fel azokat a férfiakat a katonai szolgálat alól, akiket a mozgósítás első szakaszában nem soroztak be. A polgárőrök két napszakban tettek szolgálatot: az éjjeli őrcsapat három főből állt, míg a nappali, amely a vasútállomáson teljesített szolgálatot, két főből állt. Ung vármegyében a toborzás 1914. szeptember végén kezdődött meg, de a megfelelő létszámot nehezen tudták elérni. Az alispán jelentéséből kiderült, hogy a megye lakossága nem szeretett volna csatlakozni a polgárőrséghez. Több alkalommal nagyobb meggyőzőerőt kellett alkalmazni, ennek az eredménye volt, hogy 1914. október 15-én a megye területéről 1016 polgár jelentkezett, ebből 851 főt találtak alkalmasnak szolgálatra. Az alkalmas személyeket azokba a városokba vezényelték, ahol nagy hiány volt tapasztalható a rendfenntartó erők szervezetében.⁴⁹

A XX. század eleji Európa legjobban egy löporos hordóra hasonlított, ahol elég volt csak egyetlen szikra a robbanáshoz. A kontinenst átjárta a háború szele az egymással szembekerülő nagyhatalmak gazdasági, politikai és katonai érdekei következtében. A béke végét jelentette Ferenc Ferdinánd osztrák trónörökös és felesége ellen elkövetett sarajevói merénylet. A háború kitörésével a Monarchiában elkezdődtek a háborús előkészületek, az országban bevezették a háborúra vonatkozó rendeleteknek és törvényeknek a végrehajtását. Fontos szerep hárult a helyi rendvédelmi szervekre, akiknek internálással, megfigyeléssel, nyomozással, kémelhárítással kellett foglalkozniuk. A feladatukat valamilyen szinten megkönnyítette a helyi lakosság lojalitása, illetve a kiterjedt kémhálózatuk. A megnövekedett feladatkörük miatt a két testület nagyon leterhelt volt, valamint személyállományukban is hiány mutatkozott. Az emberhiányt a polgárőrség megalakításával sikerült megoldaniuk.

⁴⁸ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 691. ügyirat. 60. lap

⁴⁹ KTÁL, 4. Fond, 1. opisz, 691. ügyirat. 57. lap

III. Összefoglaló gondolatok

Összegzésként elmondhatjuk, hogy az első világháború eseményei hozták létre azokat a feltételeket, amelyek lerakták a profi kémkedés alapjait. A háború egy új ismeretlen terepen is zajlott, a szembenálló felek megtettek mindent annak érdekében, hogy saját kémeiket beépítsék az ellenséges országok politikai, gazdasági, illetve katonai rendszerében. A háború kitörése előtt az Osztrák–Magyar Monarchia helyzetét nehezítette, hogy a kémelhárításért felelős Alfred Redl ezredest zsarolások következtében az orosz titkosszolgálatnak jelentett. A hadüzenetek után a Monarchia területén a csendőrségre hárult a feladat, hogy vidéki szinten megküzdjenek az ellenséges kémekkel.

Levéltári források segítségével az 1914–1915 közötti időszakban betekintést nyerhettünk Ung vármegye csendőrségének, illetve városi rendőrségének a munkájába. A megye területén lévő rendfenntartó erők hatékonyságát megkönnyítette a besúgóhálózatuk heti szintű jelentése, illetve a lakosságtól származó bejelentések. Ezeknek azonban volt hátránya is, mivel több esetben a lakossági bejelentések alaptalanok voltak. A háború előrehaladtával egyre nagyobb létszámbeli hiány mutatkozott a városi rendőrség és a csendőrség személyi állományában. Ennek orvoslására, Ung vármegye területén, megalakították a polgárőrséget. Az önkéntesek, akikből az állomány állt, nem rendelkeztek akkora hatáskörrel, mint a hivatásos rendfenntartók, de a nyugalmat biztosítani tudták.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

1. Kárpátaljai Területi Állami Levéltár. 4. fond (*Ung vármegye főispánjának az iratai*), 1. opisz, 691, 692, 694, 721, 723, 737. ügyiratok.
2. Kárpátaljai Területi Állami Levéltár. 7. fond (*Ung vármegye alispánjának az iratai*), 1. opisz, 2705, 2708, 2717. ügyiratok.

Publikált forrás

1. 1912. évi LXIII. törvénycikk *A háború esetére szóló kivételes intézkedésekről*. I. FEJEZET. Kivételes hatalom. *Elérhető*: <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7188>. (utolsó letöltés: 2016-11-11.)

Szakirodalom

1. ASZTALOS Aladár (2000). *Kéme az első világháborúban*. Annó Kiadó
2. BOIA, Lucian (2015). *Vesztesek és győztesek. Az első világháború újraértelmezése*. Csere Kiadó. Budapest
3. CLARK, Christopher (2015). *Alvajárók. Hogyan menetelt Európa 1914-ben a háború felé*. Park Könyvkiadó, Budapest
4. CSAPÓ Csaba (1990). *A magyar királyi csendőrség története 1881–1914*. Pannónia Kiadó. Budapest
5. DIÓSZEGI István (2001). *Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája 1867–1918*. Vince Kiadó. Budapest,
6. DOBAI Péter (1985). *A birodalom ezredese*. Magvető Kiadó. Budapest
7. HAJDU Tibor–POLLMANN Ferenc (2014). *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Osiris Kiadó. Budapest

8. PIEKALKIEWICZ, Janusz (1997). *A kémkedés világtörténete I-II.* Zrínyi katonai kiadó. Budapest
9. PARÁDI József (1999). *A magyar rendvédelem története.* Budapest
10. SHIPMAN, Pat (2008). *Mata Hari.* Budapest
11. SZIJJ Jolán (főszerk.) (1996). *Magyarország az első világháborúban.* Petit Real Kiadó. Budapest

Elektronikus adatbázisokból használt irodalom

1. SUSLIK Ádám: *Az északkelet-magyarországi vármegyék a csendőrségi jelentések tükrében, 1914–1915.* Elérhető http://www.masz.balassiintezet.hu/images/institutes/masz/Hatarhelyzetek_VIII.pdf. (utolsó letöltés 2017. 05. 25.)